

Noten:

*Dit artikel is in 2017 gepubliceerd in het tijdschrift *Early Modern Women: An Interdisciplinary Journal*, Vol. 12, No. 1, pp. 152–164. Voor eventuele verwijzingen maar ook voor de meest zorgvuldige formulering wordt de lezer verzocht de Engelse tekst en referentie te gebruiken. De toelagen zijn niet in de Engelse publicatie opgenomen en hier toegevoegd door Wim van Mourik.

1. Zie in het bijzonder Arie van der Stoep, *Over de herkomst van het woord damspel: een probleem uit de geschiedenis van bordspel en bordspelterminologie. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor (Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1977)*.
2. Deze databank bevat momenteel bijna 1400 afbeeldingen van rond 1400 tot heden en afbeeldingen van alquerque, een voorloper van het damspel, met afbeeldingen vanaf ongeveer 1250. Ongeveer 1200 afbeeldingen betreffen mensen die het damspel spelen, waarvan minder dan 10% uit de periode 1400-1750. Slechts ongeveer vijftig afbeeldingen van deze laatste set bevatten voldoende informatie voor een analyse van de sociale setting van het spel. De inhoud van deze databank is mede gebaseerd op de publicaties van K.W. Kruijswijk, *Algemene historie en bibliografie van het damspel (Den Haag: K.W. Kruijswijk, 1966)*; en C. Reedijk en K.W. Kruijswijk, ed., *Bonus Socius: bijdragen tot de cultuurgeschiedenis van het schaakspel en andere bordspelen (Den Haag: K.W. Kruijswijk, 1977)*.
3. Kōichi Masukawa, *Awase mono (Tokyo: Hōsei Daigaku Shuppanyoku, 2000)*, 171–76.
4. *Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, Hamburg*. See also K.W. Kruijswijk, "Het damspel in de beeldende kunst. Proeve van een dam-iconografie" in *Bonus Socius*, 139.
5. A.L. Weenink, *Beknopte geschiedenis van het damspel op de honderd ruiten (Zwolle, A.L. Weenink, 2016)*, herhaalt helaas een aantal vooroordelen over waarom vrouwen niet op dezelfde manier uitblinken in het damspel als mannen. Het schijnbare verschil tussen mannen en vrouwen werd in detail uitgelegd door Fernand Gobet, Alex de Voogt en Jean Retschitzki, *Moves in Mind: The Psychology of Board Games (Hove, VK: Psychology Press, 2004)*, waaruit blijkt dat deze ongelijkheid voornamelijk te vinden is in de westerse samenleving en in mindere mate in Japan en China.
6. Eloi d'Amerval, *Le livre de la diablerie (Parijs, 1508)*. De passage luidt: "Comme au jeu d'eschez ou des dames." Een Engelse vertaling en discussie is te vinden in Alex de Voogt, *Question of Excellence: A Century of African Masters. (Trenton, NJ: Africa World Press, 2005)*, 47.
7. Van der Stoep, *Over de herkomst..*, Voor een gedetailleerd overzicht in het Engels, zie Arie van der Stoep, *Draughts in Relation to Chess and Alquerque (Rockanje: A. van der Stoep, 2005)*.
8. Alquerque werd gespeeld op een raster van lijnen met stukken op de kruispunten. Voor soortgelijke spellen, zie Harold J.R. Murray, *A History of Board Games Other than Chess (Oxford: Oxford University Press, 1952)*, 43.
9. Zie Van der Stoep, *Over de herkomst..*, Er is geen literair bewijs dat jeu de dames specifiek naar het schaakspel verwijst. Het gebruik van het woord dames om naar schaakkoninginnen te verwijzen is hoogstwaarschijnlijk later dan de vermelding in het gedicht van Eloi d'Amerval.
10. Barbara Drake Boehm, 'Les Échecs', *Art du Jeu, Jeu dans l'Art: de Babylone à l'Occident Médiéval (Parijs: Musée de Cluny, 2012)*, 28–33; Antje Kluge-Pinsker, *Schach und Trictrac: Zeugnisse Mittelalterlicher Spielfreude in Salischer Zeit (Stuttgart: Jan Thorbecke, 1991)*.
11. Jan Wolter Niemeijer, voormalig directeur van het Rijksmuseum in Amsterdam, constateert een plotselinge achteruitgang in de representaties van schaken in de zestiende eeuw. Zie J.W. Niemeijer, *Schaken als thema in de beeldende kunst (Wassenaar: M. Niemeijer, 1961)*. Zie ook Harold J.R. Murray, *A History of Chess (Oxford: Oxford University Press, 1913)*.
12. Zie Marion Faber, *Das Schachspiel in der europäischen Malerei und Graphik (1550-1700) (Wiesbaden: Harrossowitz, 1988)*.
13. Voor een bekende latere variant van het damspel, gespeeld op honderd velden, zie Wim van Mourik, "200 jaar dambord-molenspelbord", *Het Damspel 2 (2015)*: 30–31.
14. Te zien in het Bayerischen Nationalmuseum, München, meet ongeveer 3m x 3m.
15. Miniatuur uit *Lancelot du Lac, Bibliothèque Nationale de France, Parijs [BNF], Manuscript 112, fol. 239*.
16. Deze informatie is ontleend aan een bijschrift in Günther Schiedlausky, *Tee Kaffee Schokolade. Ihr Eintritt in die Europäische Gesellschaft (München: Prestel, 1961)*, 24.
17. Deze afbeelding is alleen als ansichtkaart bewaard gebleven; de locatie van het origineel blijft onbekend.
18. Dit olieverfschilderij op doek (43,5 cm x 35,5 cm) bevindt zich momenteel in Musée Cognacq-Jaÿ in Parijs, Frankrijk, Inv. Nr. 83.
19. Deze afbeeldingen zijn in detail beschreven door anderen, waaronder Kruijswijk, *Bonus Socius*, 133–69.
20. Deze prent (36,5 cm x 24,5 cm) is te vinden in de collectie van het Institut für Spielforschung und Spielpädagogik, Mozarteum, Wenen, Oostenrijk, evenals in de BNF, Parijs
21. Dit olieverfschilderij op doek (56,5 cm x 49 cm) werd in 2006 tentoongesteld in de Gallery Daphne Alazraki, New York.
22. Zie ook David A. Levine en Ekkehard Mai, *I Bamboccianti: Niederländische Malerrebellanten im Rom des Barock (Milaan: Electa, 1991)*, 256; dit schilderij maakte deel uit van een set van twee.
23. Onder de titel "Peasants Playing Draughts in an Interior" (Boeren die dammen in een interieur), werd dit schilderij (75,5 cm x 95,5 cm) op 19 april 2002 geveild door Christies, New York, Sale 9359, en bevindt zich nu in een privécollectie.
24. Getiteld "A Game of Draughts", dit schilderij (52,1 cm x 43,2 cm) werd op 26 oktober 2011 geveild door Bonhams, New York, lotnummer 51, Sale 19224, en bevindt zich nu in een privécollectie